

BIJZONDERE ONDERWERPEN

De lezer zal zich herinneren dat in de juni-aflevering van deze jaargang een bundel ethische beschouwingen onder de titel: „Om de mens. Ethiek in wetenschap en beroep” door Prof. P. H. Buisman werd besproken (N.T.v.T. 76: 479, 1969).

Daarbij werd in een voetnoot aangekondigd dat bij een volgende gelegenheid op de inhoud van de opeenvolgende hoofdstukken nader zou worden ingegaan.

Deze belofte wordt in het onderstaande ingelost.

Redactie

OM DE MENS

ETHIEK IN WETENSCHAP EN BEROEP *)

Prof. J. J. M. van der Ven: Mens-zijn in het Recht

De schrijver stelt dat het recht zijn maatstaven niet zoekt in zedelijke waarde-oordelen maar in macht, belang of hanteerbaarheid. In de hedendaagse rechtsbeschouwingen vindt men echter de erkenning van een onverbreekelijke band tussen recht en zedelijkheid. Zowel in het strafrecht als in het privaatrecht zijn wetgeving en rechtspraak vaak van sterk ethisch gehalte. Dit geldt evenzeer voor het bestuursrecht. In elke rechterlijke uitspraak zijn zedelijke oordelen vervat.

Er zijn vele juridische beroepen; de algemene karakteristiek ervan is de maatschappelijke verantwoordelijkheid. Door de kennis van de spelregels der samenleving heeft de werkzaamheid een normstellende strekking en is zij zedelijk zwaar geladen. Dit geldt voor de rechter maar ook voor de advocaat als deze moet beslissen een zaak voor zijn rekening te nemen en zich met de belangen van zijn cliënt te vereenzelvigen. Ook het ambt van notaris is ethisch geladen. De roeping van de jurist ligt uiteindelijk niet in het blote recht maar in de zedelijke waarden die het beschermt en bevordert.

M. W. Jongsma: Geneeskunde en Ethiek

In deze verhandeling wordt het nauwe verband tussen geneeskunde en ethiek geanalyseerd al zoekt men, aldus de schrijver, tevergeefs naar een bescheiden plaats ervoor in het geneeskundige onderwijsprogramma. De patiënt wendt zich in vertrouwen tot de arts om hulp van wie verwacht wordt dat hij zijn persoonlijke belangen ondergeschikt maakt aan het heil van de patiënten.

*) Onder redactie van Prof. P. J. Roscam Abbink. 361 pag. A. W. Sijthoff, Leiden 1968.

Het leven is het meest fundamentele in het bestaan van de mens. Het goede in zijn meest elementaire vorm is de eerbied voor het leven, een eerbied die door Albert Schweizer tot beginsel is verheven en in de *Verklaring van Genève* van de Wereldgezondheidsraad is vastgelegd. Deze (absolute) eerbied is volgens de auteur in het medisch ethisch handelen geboden door als taak van de arts te stellen het behoud van het leven tot elke prijs, al erkent hij dat er ten aanzien van de abortus en de euthanasie een kentering in de opvattingen aanwezig is.

Algemeen aanvaardbaar zijn echter de eerbied voor de menselijke persoonlijkheid, voor opleiders en beroepsgenoten, waardigheid in optreden, de bereidheid steeds de patiënten te helpen en handhaving van het beroepsgeheim.

De beroepseed wordt beschouwd als een morele bekrachtiging van het beroepsgeheim, doch op grond van de mogelijkheid tot verwarring vanwege het onvoldoende op de hoogte zijn van de wettelijke verplichtingen, wordt van medische zijde wel aangedrongen op afschaffing. Reeds 75 jaar geleden geschiedde zulks als zijnde (volgens de toenmalige motivering) wettelijk niet nodig, literair onzinnig, meer puzzel dan steun en alleen van waarde voor wie hem niet nodig heeft. De grondslag van het zwijgrecht is vastgelegd in een arrest van de Hoge Raad van 1913; van vele zijden wordt aangedrongen dit te beperken in het belang van de gemeenschap.

Door de huidige wetenschappelijke en technische mogelijkheden is het moeilijk de consequenties van behoud van het leven te overzien. Dit behoud kan gaan ten koste van de menselijke waardigheid (bij ongeneeslijkheid met ondraaglijke pijnen, ouderdomsverval, ernstig hersentrauma) waarmee verlenging van het leven, hoe ook, onverenigbaar is. Een uiterst moeilijk probleem vormt de indicatie van de kunstmatige beademing als levenverlengend middel en vooral de levensbeëindiging door stilzetten van de apparatuur.

De auteur brengt vervolgens de problematiek in het geding rond de orgaantransplantatie, de kunstnier en het geringe aantal van de betrokken patiënten dat voor deze levensreddende, kostbare en beperkte mogelijkheden in aanmerking kan komen. Voorts de risico's van nieuw gelanceerde geneesmiddelen (het softendrama) daaraan verbonden door blijvende gevaarlijke, levenbedreigende of andere bijwerkingen; het misbruik (verslaving) van tranquillizers, psychedelische en narcotische middelen. Dit met inbegrip van „de pil” als geboorteregend preparaat en de ethische problematiek van de kunstmatige inseminatie waarbij het vaak heftige verschil in opvatting – ook bij de reeds eerder genoemde ethische problemen – bepaald wordt door verschillen in levensbeschouwing.

Prof. H. J. Groenewold: Ethiek en Natuurwetenschap

De ethische aspecten die samenhangen met de natuurwetenschap doen dit volgens de auteur op beperkte schaal met het onderwijs en het zuiver

wetenschappelijk onderzoek maar doen zich in veel groter omvang voor bij de toepassingen. Hij onderscheidt de consequenties in microgevolgen voor individuen en kleine groepen, mesogevolgen voor grote groepen en macrogevolgen voor de wereldbevolking van de mens en van andere biologische soorten. Hij besteedt vooral aandacht aan de gevolgen die zich in onze tijd voor het eerst voordoen en ethische problemen met zich brengen op ongekende schaal en van ongekende urgentie.

Toepassingen van natuurwetenschap hebben in voortdurend toenemende mate de levensomstandigheden van de mens, zijn milieu, de menselijke en biologische samenleving en het aanzien van de aarde ingrijpend veranderd. De tijd dat de schadelijke gevolgen zich beperkten tot kleine microstoringen is duidelijk voorbij; wij zijn aangekomen bij mogelijke macrostoringen die het voortbestaan van de menselijke samenleving rechtstreeks bedreigen. Meso- en macrogevolgen gaan als abstract ons dagelijkse voorstellingsvermogen te boven; zo niet dan zou het leven ondraaglijk zijn. De auteur wijdt zich in vervolg daarop uitvoerig aan de concrete praktische en morele problemen die met de kernwapens samenhangen. Ter inleiding en verduidelijking geeft hij een heldere uiteenzetting van de atoomstructuur en de kernprocessen waarvan de energie in korte tijd en explosief vrijkomt; dit in tegenstelling tot de energieproductie waarbij deze geleidelijk en regelbaar ter beschikking komt. Bij de A-bom geschiedt zulks door splijting van zware kernen, bij de H-bom via fusie van lichte kernen zoals waterstofisotopen. Van de spannende historische ontwikkeling en toepassing van het kernwapen in de tweede wereldoorlog doet hij een interessant verslag.

De duizend- en miljoenvoudige explosieve kracht van de A- en H-bom is wel het meest spectaculaire maar niet het belangrijkste effect van de kernwapens. Het onderzoek omtrent de biologische schade van de radioactieve neerslag – vanwege de militaire geheimhouding pas geleidelijk na de tweede wereldoorlog op gang gekomen – heeft uitgewezen dat levende organismen door bèta- en gammastraling somatische en genetische effecten kunnen vertonen, de eerstgenoemde in de vorm van carcinoomateuze aandoeningen en leukemie.

De gevolgen van een kernoorlog kunnen worden onderscheiden in vroege gevolgen, die de mensheid misschien zal overleven, en late gevolgen na vele jaren en geslachten. Het is nog geheel onbekend hoe sterk het aantal mutaties kan toenemen, ten gevolge waarvan de mensheid zal degenereren of ten ondergaan. Wat de morele vraag betreft ligt het gebruik van kernwapens geheel buiten de macht van de natuuronderzoekers, maar niet buiten hun verantwoordelijkheid. Verstoringen in de biologische betrekkingen tussen de biologische soorten kunnen naar verhouding grote gevolgen hebben op grond van de grotere resistentie van insecten, bacteriën en virussen tegen straling (epidemieën).

Als de huidige omstandigheden niet ingrijpend veranderen moet vroeg of laat een kernoorlog met zekerheid verwacht worden en daarvan zijn de

macrogevolgen het meest urgent. Het is de vraag of de mensheid de fatale ontwikkeling van kernwapens nog tijdig onder beheersing kan krijgen en voorkomen. De auteur acht het – optimistisch dan wel pessimistisch beoordeeld – althans te proberen.

Er zijn nog andere macroproblemen die voortkomen (kunnen) uit toepassingen van natuurwetenschappen, zulks in de vorm van automaten, snelle rekenmachines en informatieverwerkende apparaten, waarvan de mens de hulp inroept als hem de problemen boven het hoofd groeien. De schrijver wijst voorts op de morele vraagstukken van opzettelijke beïnvloeding van erfelijke eigenschappen, van gedrag en persoonlijkheid met chemische, biologische en psychologische middelen.

De mesoproblemen worden bepaald door verontreiniging van lucht, bodem en water door verkeer, industrie, urbanisatie en afval, zomede allerlei verstoringen in de ecologische betrekkingen tussen de mens en andere biologische soorten. De verantwoordelijkheid daarvoor is over vele groepen en personen verdeeld.

Een grote verantwoordelijkheid voor de gevolgen van zijn werk treft de beoefenaar van toegepast wetenschappelijk onderzoek als die (voor hem) ethisch onaanvaardbaar zijn. Een voorbeeld is gelegen in de frustrerende werking van proefexplosies (radioactiviteit). Ook de zuiver wetenschappelijke onderzoeker heeft verantwoordelijkheid voor toepassingen waarbij hij weliswaar niet persoonlijk betrokken is, maar wel in een positie verkeert om schadelijke gevolgen beter te voorzien dan anderen.

Prof. K. Heeroma: Schets van een Taaletiek

De auteur geeft een wijsgerige verhandeling over het ethische existentiële element in de communicatieve functie van de taal. Onze maatschappij kent meer taal-„beroepen” dan dat van de letterkunde alleen: ook die van de taal- en de geschiedenisleraar en van de onderzoekers op die gebieden. Zij zijn gespecialiseerde beroepssprekers en -schrijvers. De dichter spreekt met „macht”, de leraar met „gezag”. De wetenschap scheidt taalberoepen met een wel heel speciale beroepstaal. Ook achter de computer blijft de denk-, spreek- en schrijfmens bestaan. Het leven in de taal is, aldus de schrijver, een complexe aangelegenheid, de taal verbindt alle mensen, voegt ze samen in een menselijk verbond; de ethische verhouding tussen mens en mens is gefundeerd in het leven in het (moeder)taalverbond. Onze verbondenheid berust op een communicatief verstaan.

De taal is geen onschuldig ornament, maar een zaak op leven en dood. Wij zijn bereid met woorden sprekenderwijs onze medemens te mishandelen, soms te „doden”. Er is een taalgedrag en een taalbestaan; het laatste omvat ook de onuitgesproken denk- en droomtaal.

Belangrijk is de invloed van de sociale controle in de taalgemeenschap, die veelvuldig verhindert te zeggen wat men denkt. In het taalverbond zijn alle woorden die aanstoot verwekken, bondsondermijnd.

Men kan de ethische normen van het taalverbond relativeren door o.m. te wijzen op de conventies die het bepalen. Die normen berusten hierop dat men vanuit algemeen menselijk standpunt niet alles mag zeggen wat men denkt. Ons taalgedrag valt niet samen met ons taalbestaan. Dit kan bij sommigen leiden tot verstarring als gevolg van maatschappelijke dwang of opvoeding, die aldus – zo zegt de schrijver – een totalitaire domesticatie van de menselijke persoonlijkheid nastreeft.

Leven in de taal impliceert dat men in de taal goed en kwaad kan doen. De ethiek van leven-in-de-taal komt in het gedrang zodra b.v. een letterkundige iets moet schrijven dat niet in overeenstemming is met zijn innerlijke opdracht. Letterkundigen zijn veel gevaarlijker dan gewone sprekers omdat hun taalvermogen veel groter is, want zij spreken door hun taalberoep met „macht”. Dit geeft hun een heel bijzondere verantwoordelijkheid tegenover hun lezers. Wie aanstoot wil vermijden moet geen taalberoep kiezen, zo zegt de auteur, want geen taallevens zonder taalstrijd, maatschappelijke ondermijning en „onzedelijke” literatuur. De burger is de belichaming van de maatschappelijke orde en van uit die orde oefent hij kritiek uit op de ondermijnende activiteiten der letterkunde; de literatuur mag voor al jonge lezers geen schade toebrengen.

Er zijn nog andere taalberoepen, o.m. dat van geestelijke en van taal-„amateurs”, goede vertellers, prettige praters waarnaar het goed luisteren is. De macht van de prediker berust op het kerkelijk taalverbond, mythisch te formuleren als een taal achter de taal. Voorts zijn daar de leraren in de (moeder)taal en in geschiedenis wier onderwijsmethoden parallel lopen. Als vertellers, de eerste van de literatuur, de laatste van feiten, dragen zij een grote verantwoordelijkheid.

Aan de universiteit ten slotte wordt opgeleid tot een taal-„beroep” en is de docent zelf ook de bekleeder van een taalberoep. Met de studenten vormen de hoogleraren een bijzonder taalverbond. De laatsten zijn tevens wetenschappelijke onderzoekers en ook vertellers. In dat opzicht heeft de onderzoeker niets met de gewone lezer te maken in diens kritiek en krijgt niet te incasseren dat hij aanstoot geeft. Hij verkeert taaletisch in een uitzonderingspositie.

Dr. F. J. de Jong: Economie en Ethiek

De auteur geeft een uiteenzetting over de vraag waar de vraagpunten liggen in het economische leven als oriëntering inzake een economische ethiek. Dit laatste is – zo zegt hij – geen economie maar ethiek, waarbij rekening moet worden gehouden met door de ethicus aanbevolen economische handelingen. Immers zij zijn van invloed op het wel en wee van de mensen en behoren in ethische waardering van het handelen te worden betrokken. Ethiek is in laatste instantie een samenstel van onbewezen en onbewijsbare beweringen met betrekking tot hetgeen behoort te zijn, voortspruitend uit de levensbeschouwing van de ethicus. Een lezer die het niet met hem eens

is kan slechts bewering tegenover bewering stellen, doch geen van beiden kan bewijzen het bij het rechte eind te hebben.

De economische politiek is in onze tijd gebaseerd op de gedachte van de welvaartsstaat waarin de regering zich verantwoordelijk voelt voor een te voeren actief economisch-sociaal beleid, aldus leiding gevend aan het streven naar verhoging van de welvaart.

Het aantal componenten van de welvaart is groot: het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking, de inkomensverdeling voor zover ongelijkheid als onbillijk en onlustverwekkend wordt gevoeld en vermindering van die ongelijkheid welvaartverhogend werkt. Een nivellering wekt uiteraard bij de benadeelden eveneens onlustverwekkend. De mens heeft echter een financiële prikkel nodig om zijn best te doen, vooral bij onaangenaam of inspannend werk.

Het werkgelegenheids-percentages is eveneens een component voor zover werkloosheid als een ramp wordt ervaren. Ook de stabiliteit van het inkomen en de werktijd behoren tot die componenten.

Inzake een economische ethiek heeft de kerkelijke dogmatiek van de vorige eeuw geleid tot een onchristelijk conservatisme. In antwoord op ideologieën als op eenzijdige maatschappelijk bepaalde opvattingen berustende leerstellingen (marxisme), kan worden gesteld dat het kapitalisme zonder revolutie de door Marx geformuleerde desiderata grotendeels heeft vervuld. Als enig uitgangspunt voor een in de praktijk bruikbare economische politiek ziet de auteur de hoge waarde van de menselijke persoonlijkheid en de vrijheid om die te ontwikkelen. Voorts in de zedelijke verantwoordelijkheid voor zijn doen en laten, de gelijkheid van alle mensen, de algemene solidariteit en ieders plicht om met toewijding te werken aan het welzijn van de gemeenschap.

Aan het slot geeft de schrijver tien ethische geboden voor de economische politiek van de regering, aan de hand waarvan hij stelt dat niet alleen de overheid maar ook de individuele ondernemer en consument zich het lot dient aan te trekken van de minder bedeelde mens binnen en buiten de landsgrenzen door het vrijwillig afstaan van geldbedragen. Voor het overige is er niets tegen dat de burgers van de rijke landen genieten van hun welvaart, behoudens de morele gevaren die in een verkeerd gebruik van onze rijkdom schuilen.

Prof. T. T. ten Have: Ethiek in verband met de Sociale wetenschappen

Voorop wordt gesteld dat ethisch onderzoek een weerslag heeft op de beoefening en toepassing der sociale wetenschappen. Na de zedelijke normen de revue te hebben laten passeren constateert de schrijver dat er normen zijn, die niet als de andere op ervaring berusten, maar aan alle ervaring voorafgaan en met behulp waarvan met name sociale toestanden, gedragingen en gezindheden op hun innerlijke waardigheid worden getoetst.

In alle empirische wetenschappen, die een eigen positie innemen in ver-

houding tot de ethiek en streven naar een juist inzicht in de psychologische fenomenen, zijn de zedelijke waarden en normen voorwerpen van onderzoek. Dit betreft de psychologie, de sociologie en de sociale psychologie. De eerste verricht onderzoek naar de sociale gedragingen en interactie-verschijnselen; de tweede omvat specifieke sociale processen, opvoeding, psychische en sociale hulpverlening, enz. Zij hebben tot taak, op empirische basis studie te maken van veranderingsprocessen en hun achtergronden en voorts om met behulp van verworven inzichten deze processen zowel in technisch als in ander opzicht te verbeteren. De auteur duidt deze aan met de algemene term *agogie* en de bestudering ervan met *agologie*. Hiervoor heeft de pedagogie model gestaan. Ethiek is een der funderende eigenschappen van de agologie. Agologisch handelen in de betekenis van de ethiek van de sociale wetenschap betreft de problemen van rechtvaardigheid en geldigheid. De functie van de ethiek betekent vooral verheldering van inhoud en functie der zedelijke waarden en normen. De ethiek heeft in verband met de agogische wetenschap een veelzijdige functie, niet alleen presentatief maar ook constitutief: vorming van het wetenschappelijk denken op dit terrein.

Het agogisch handelen is gericht op de realisatie van een toestand die meer waardevol wordt gedacht dan de bestaande, meer gekenmerkt door hoedanigheden die wij kennen als zedelijke waarden. Die toestand wordt ervaren als in zedelijk opzicht problematisch o.m. inzake de zedelijke tekorten. De agoloog is de deskundige met betrekking tot welzijnszorg.

Tot slot worden de specifieke functies nader en uitvoerig geanalyseerd op hun ethische waarde.

Prof. J. J. Broeze: Ethiek en Technische wetenschappen

Het in de titel vermelde onderwerp heeft betrekking op de dienende rol van de techniek (technologie) en de technische wetenschappen, de techniek zelf en haar plaats in de samenleving; voorts als storend element daarin. Daarna behandelt de auteur de techniek in handen van verkeerde meesters, verkwisting en tot slot de potentiële energie achter de menselijke „explosie”.

Wat de dienende taak betreft hangt het van het toeval af of zij gebruik gaat maken van een chemische, fysische of mathematische ontdekking. Anderzijds is er een duidelijker en dringender neiging bepaalde geestes- en maatschappijwetenschappen in de kring van de technische opleiding te betrekken. De techniek snuffelt overal aan en gebruikt wat van zijn gading is. Aandacht verdient de verzaking van de doelstelling als hulpactiviteit en de ontarding tot iets dat quasie-autonoom is en zijn motivering in zichzelf tracht te zoeken. Zo hebben Niels Bohr, Oppenheimer e.a. de leiders van de wereld gewezen op hun verantwoordelijkheid ten aanzien van het militaire gebruik van het atoomwapen.

Er kunnen verschillende oorzaken zijn die de beoefening van technische

wetenschappen in de ook ethisch gevaarlijke richting van de verzaking van het eigenlijke doel drijven. Genoemd wordt dat iemand geïnteresseerd is geraakt in een probleem dat na inspanning zijnerzijds vervuld is geworden en dat hij tegen omschakeling op een ander probleem opziet. Zijn neiging kan dan zijn niettemin door te gaan om der wille van het onderwerp of van zijn technisch-geestelijke investering erin. De schrijver stelt dat het praktische probleem en zijn oplossing de enige criteria vormen en mogen zijn voor het entameren van wetenschappelijke activiteit. Door de relatieve schaarste aan middelen en vooral aan gekwalificeerde mankracht dient het toepasbaarheids-argument als criterium voor projecten datgene, waar de (Nederlandse) samenleving het meest bij gebaat is.

Men mag, aldus de auteur, op goede gronden stellen dat de techniek haar dienende functie trouw heeft vervuld en de wereld voor zeer velen bewoonbaar en genietbaar heeft gemaakt. De facetten van de techniek die haar meest terecht aan kritiek blootstellen zijn: het vormen van een storend element in de samenleving, het dienen van verkeerde meesters en onrust door verkwistingsverschijnselen.

Alle techniek is een ingreep in de ongerepte natuur, echter ten gunste van de samenleving en haar ontwikkeling. Zij moet echter doelgericht zijn. Er zijn tal van doelen die tekort schoten voor een gaaf harmonisch ontwikkelingsbestel, b.v. de invloed van de krijgstechniek op de technische ontwikkeling in haar geheel, feodale en roofburchten in het verre verleden, mijn- en fabrieksbuurten zonder attractiviteit die een landstreek beheersen. In onze tijd is het bewaren van harmonie moeilijker dan ooit. Wat ons stoort is het rusteloze van het afbreken, opbreken, uitbreiden, het veranderen van skylines, het verdwijnen van vertrouwde stukken natuur. Voorts lawaai, rook, stank en vervuild water. Wat ons stoort is de voortdurende sociale onrust, het parkeerprobleem met de afschuwelijke garnering van straten, grachten, pleinen en landouwen (autokerkhoven). Het vervangen van het vroegere ziekterisico door nieuwe onheilen van verkeersongelukken. Het betreft de verbeteringen van 's mensen welzijn, die dreigen te leiden tot overbevolking en verpaupering in vele delen der aarde.

Hoe halen we het negatieve uit de technische ontwikkeling om het positieve te behouden en te versterken? De auteur wijst op de techniek in handen van het nazi-regime, de wapenindustrieën uit de eerste helft van deze eeuw die aan vriend en vijand leveren en de Oostaziatische conflicten (Viëtnam).

Waar de winkels vol zijn met wat de mens begeert valt de bodem weg onder de proletarische wanhoop (die nu door het Chinese communisme wordt gevoed). De techniek die heeft leren produceren om de behoeften te bevredigen, kan daar echter niet gemakkelijk mee ophouden; vandaar de drang om een eventueel teveel toch kwijt te raken. De moderne produktietechniek slaat dan in het negatieve om. De dwang om al het geïvesteerde rendabel te blijven maken, de concurrentiestrijd bij steeds toe-

nemende produktie over de behoeftegrens heen ter wille van lagere kosten en prijzen. De consequenties: overvoering van de markt, het streven naar het bieden van iets nieuws. Vliegtuigfabrieken worden ten behoeve van hun continuïteit gedwongen tot het ontwikkelen van kostbare en steeds snellere (supersone) vliegtuigen, waarvan de aanvaardbaarheid voor de wereld als geheel niet vaststaat. Ten slotte de geldverslindende ruimtevaart als indirecte bewapeningswedloop.

Wat de verkwisting betreft, de natuur is op zichzelf reeds verkwistend. De door de mens bedreven verkwisting kan gedefinieerd worden als het onnodige besteden aan het najagen van mensonwaardige doelen. Het gaat hierbij eensdeels om het onvervangbare, de aloude roofofbouw en de ontginning van beperkte voorraden van bepaalde bodemschatten (fossiele brandstof), het verlies van nuttig arbeidsvermogen (entropie).

Het (schijnbare) verkwistingsprobleem in de vorm van een ruime toepassing van weggooi-verpakkingsmiddelen, stuit af op de economische functie van de hoge waarde ervan: wegwerpen van het beveiligend omhulsel hetwelk de kans op fouten en bedorven produkt bij herhaald gebruik uitsluit. Het mag alleen niet tot verontreiniging van de natuur leiden in de vorm van plaatselijke residuen van recreanten.

Het is, aldus de auteur, van onschatbare betekenis dat de techniek de nooddrift overwonnen heeft; in tegenstelling tot de gangbare opvatting acht hij de mens niet onverzadigbaar, zodat de technisch leidenden zichzelf vaststikken in overproduktie van allengs zinloos geworden goederen. Veel technisch-wetenschappelijk denkvermogen zal in de naaste toekomst moeten worden besteed aan opvoeding en opleiding van de ontwikkelingsgebieden.

Prof. J. de Wilde: Ethiek in de Landbouwkunde

Zijn maatschappelijke betekenis ontleent de landbouw in de eerste plaats aan zijn basis van voedselvoorziening, voorts als leverancier van grondstoffen voor de industrie. Hij kent verder het kweken van siergewassen, het fokken van fraaie en bizarre diervormen, van last- en trekdieren. De landbouw kenmerkt zich eeuwenlang door schaarste aan geld, gebondenheid aan de grond, gewas en het weer, hetgeen hem een zwakke positie geeft. Hij draagt de lasten van ziekten van het vee en van epidemieën. Als de werkelijke produktiekosten konden worden doorberekend in uurlonen zou de landbouw onbetaalbaar worden. Gevolg: de landbouw kent geen werkers maar uitsluitend boerenarbeiders, die traditioneel tot de laagstbetaalden behoren.

In gehele landstreken bepaalt de landbouw het landschap; voor de schoonheid ervan heeft de boer weinig aandacht. Nog steeds bestaat in de wereld 70-80% van de bevolking uit keuterboeren. Gevolgen: eerbied voor de bodem, arbeidzaamheid als deugd, huwelijk uit zakelijke overwegingen, soberheid. De arbeidstijd telt niet mee in de berekening van de kostprijs. Utiliteitsoverwegingen spelen een grote rol bij de esthetische waardering.

De traditie ten spijt worden evenwel technische nieuwigheden, mits een wezenlijke verbetering, snel aanvaard. Traditioneel was arbeid plicht, met als rendement het naakte bestaan, nog van kracht in de ontwikkelingslanden.

Ontwrichting in de vorm van bodemerosie, overmatig gebruik van landbouwvergiften dient door de overheid aan banden te worden gelegd, evenals de zorg voor het landschapschoon. Het produktieve gebruik van landbouwgronden kan de natuur op velerlei wijzen bedreigen; deze wordt bewaard in enclaves (natuurmonumenten). Die bedreiging wordt gevormd door het gebruik, produktie en lozing van insecticiden en door ontsmettingsmiddelen, welke catastrofale gevolgen kunnen hebben voor de wilde fauna, van insecten tot vogels en knaagdieren.

Ten aanzien van de exploitatie van de grond, planten en dieren die de landbouw meebrengt, kan zij zich aldus manifesteren dat door irrigatie woestijnen in groene oasen worden herschapen, maar ook overbeweiding en ontbossing woestijnen hebben doen ontstaan. Het inzicht is gerijpt dat geen uitbuiting van de grond mag plaats hebben, de grond dient aan het nageslacht als een stabiele en betrouwbare belegging te worden overgeleverd.

Ontzag voor het leven was van oudsher een der kenmerken van de boer; de landbouw treedt echter op als gifmenger: de mens zet de natuur naar zijn hand. Hier begint echter de ethische problematiek. Selectie, veredeling van gewassen en vee, toepassing van antibiotica en insecticiden leiden tot hoge selectiedruk, waarop de natuur antwoordt met resistentie op ongekende schaal. De bescherming van planten bleek onvoldoende geïntegreerd in de bestrijding van plagen. Zij verwekte een biologische weerstand waarbij de fauna als één geheel moet worden gezien.

Het ligt in de landbouwkunde als ethisch richtsnoer om de landbouw te dienen. Ontwikkelingen kunnen daarbij leiden tot het verdwijnen van variatie, zonder dat zulks tot een conflictsituatie kan leiden. Zo plantte men vroeger hoogstamvruchtbomen die jaren nodig hadden om tot volle wasdom te komen. Die boomgaarden vormen een grote attractie voor het toerisme. Zij worden echter geleidelijk vervangen door kleine bomen met zwakke stammen die vroeg en overvloedig produceren.

Wat de exploitatie van het dier betreft, is de dierenbescherming in hoofdzaak een stedelijke aangelegenheid; zij is een andere dan die van de boer. Het gebod: gij zult niet doden is niet van toepassing op dieren, gezien in het verre verleden het rituele offeren van lammeren. Het christendom verzet zich ook niet tegen het slachten voor de consumptie. Voor de Hindoe is doden een verbod, voor de Eskimo een levensvoorwaarde.

Opzettelijke verwaarlozing van dieren is ethisch verwerpelijk evenals het fokken van dieren voor de vacht en de gastronomie (zangvogels). Doden uit sadisme of baldadigheid behoren niet tot de sfeer van de normale landbouw.

Ten aanzien van overmatige voeding en bewegingsbelemmering als vet-

mestmethoden laat de boer markteconomische overwegingen prevaleren boven ethische. Hieraan kunnen zowel marginale inkomsten als winstbejagen grondslag liggen.

Ethisch kan de vraag gesteld worden: heeft men het recht dieren te beroven van alle levensgeneugten om op een vluggere manier uit hun dode lichamen geld te kunnen slaan, ze als voedseltransformatoren te behandelen? De schrijver stelt voorop dat de normen bij mensen hemelsbreed kunnen verschillen. Hij onderscheidt „specialisten” wier gevoelens tot een bepaalde kring beperkt zijn en de „generalisten” wier liefde uitgaat naar medemens en dier in de ruimste zin. De ethische specialist begunstigt een geprefereerde groep door andere te schaden en vindt dat ethisch verantwoord. Zijn ethiek is kringethiek, die men volgens de schrijver in het economische leven veel aantreft en waarvan de vraag naar wreedheid afhankelijk is. De ethische specialist staat voortdurend voor de keus één groep te begunstigen door een andere te schaden. Kringethiek komt bij fervente dierenbeschermers evenzeer voor. De grens van wreedheid wordt niet alleen bij de exploitatie van dieren in de veeteelt maar ook bij die van proefdieren bij wetenschappelijk onderzoek (vivisectie) getrokken. De grote fout van dierenliefhebbers ligt volgens de schrijver in de vermenschlijkte interpretatie van dierlijk gedrag en hij stelt de vraag of een dier geneugten beleeft. Het hoogontwikkelde gedragsleven van honden en apen mag niet zonder meer op gedomesticeerde hoefdieren en zeker niet op kippen worden overgedragen. Domesticatie brengt in de regel verarming van gedragspatroon mee.

Bij hogere dieren bestaat een eenvoudig type van gevoelsleven dat beheerst wordt door instinctgroepen als agressie, vlucht, seksueel gedrag, voeding. Het is ethisch onverantwoord dieren zo te behandelen dat zij voortdurend vluchtgedrag of angst vertonen.

Ten aanzien van het slachten geldt dat de dieren vooraf worden verdoofd, waarbij technische overwegingen pas op de tweede plaats komen. Rekening dient te worden gehouden met het feit dat reuk van bloed van de eigen soort vluchtreacties opwekt.

De kringethiek van consument, slager en veeteler verschillen om elk hunner een bestaan zonder gewetenswroeging te waarborgen. Ingrepen als castratie hebben van oudsher burgerrecht verkregen hoewel zij de fysiologische toestand van het dier aanmerkelijk veranderen. Bedacht dient dat de kostprijs steeds een punt van overweging blijft, hetgeen de vrijheid van keuze van maatregelen aanzienlijk beperkt.

Wat de wetenschap betreft, tot de ethiek van de landbouwer behoort niet de hongerigen van de wereld te voeden maar te produceren wat de markt vraagt. Van beoefenaren van de landbouwwetenschap moet de generaliserende ethiek wél betrekking hebben op de voeding van de wereldbevolking. In de verhouding mens-natuur is het ethische uitgangspunt behoud van verscheidenheid in natuur en landschap.

P. H. Buisman